

ਸੰਸਥਾ ਰੂਪੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ- ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ

ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੋਗੋਆਣੀ

ਇਕ ਮੁਰਸ਼ਦ ਨੇ ਚੇਲੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਉਚ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਸਾਗਰ ਕਿਉਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਐ?'

ਚੇਲਾ ਕਹਿੰਦਾ, 'ਉਹ ਅਥਾਹ, ਅਸੀਮ ਤੇ ਅਗੰਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।'

ਕੁਝ ਹੋਰ?

ਏਨਾ ਈ ਬਹੁਤ ਐ...।

ਨਹੀਂ, ਹੋਰ ਵੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੀ ਲੋੜ ਐ, ਸਾਗਰ ਦੇ ਗੁਣ ਬੇਅੰਤ ਨੇ ਪਰ ਇਕ ਗੁਣ 'ਸੌ ਹੱਥ ਰੱਸਾ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਗੰਢ ਐ ਕਿ ਖੂਹ, ਟੋਭੇ, ਢਾਬਾਂ, ਨਹਿਰਾਂ, ਛੱਪੜ ਆਦਿ ਸਭ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਖੁਦਾਈ ਕਰਕੇ ਬਣਾਉਣੇ ਪੈਂਦੇ ਐ ਪਰ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਮੁੰਦਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ? ਸਾਗਰ ਆਪਣੇ ਵੇਗ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਵਹਿਣ ਆਪ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹਦੀ ਹੋਂਦ-ਉਹਦੀ ਨਿੱਜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੁੰਦੀ ਐ। ਉਹ ਖੁਸ਼ਕ ਧਰਤੀਆਂ, ਮਾਰੂਥਲਾਂ, ਪਹਾੜਾਂ, ਵੱਟਾਂ-ਬੰਨਿਆਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਂਦਾ ਆਪਣੀ ਆਪ ਹੀ ਹੋਂਦ ਸਥਾਪਤ ਕਰਦਾ ਐ। ਇਹ ਸਾਗਰ ਦਾ ਮੀਰੀ ਗੁਣ ਐ।

ਉਪਰੋਕਤ ਕਥਾ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਸ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਭਾਅ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂ ਘੜਿਆ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਨੇ ਸਵੈ ਦੇ ਫੁਰਨੇ 'ਚੋਂ ਨਿਆਰੀ ਹੋਂਦ ਬਣਾਈ ਐ। ਉਹਨੂੰ ਸੰਸਥਾ ਕਹੋ, ਨਿਆਰੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਜਾਂ ਸਾਗਰ...ਉਹਦੇ ਲਈ ਸਾਰੀਆਂ ਤਸ਼ਬੀਹਾਂ ਹੀ ਸਹੀ ਹਨ। ਸ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਬਾਬਤ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ, ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਗੱਲ ਉਹੀ ਕਿ ਸਾਗਰਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਅਧਿਐਨ ਕਦੇ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜੀਵਨ ਸਮੇਂ 1983 ਤੋਂ 86 ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਰੁੱਪ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸਾਲ ਵਿਚਰਨ ਦਾ ਸਬੱਬ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜ-ਖੇਤਰ ਬਾਰੇ ਪੰਜ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਕਹਾਂਗਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਮੇਰੀ ਭਾਵਨਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਕੀ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਟਕੀ ਵਿਸ਼ੇ ਜਨ-ਸਧਾਰਨ ਦੇ ਘਰੇਲੂ ਜੀਵਨ, ਆਮ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੇ ਲੋਕ-ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਸਨ। ਜਾਣੀ ਦਰਸ਼ਕ ਨਾਲ ਖੁਦ ਹੀ ਵਾਪਰਿਆ ਹੋਵੇ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਰਗ ਦਾ ਨਾਟਕ ਪੇਂਡੂ ਦਰਸ਼ਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਤੇ ਪੇਂਡੂ ਵਰਗ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰੀ ਨੂੰ...। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ੈਲੀ, ਬੋਲੀ ਅਜਿਹੀ ਸਿਰਜੀ, ਜੋ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਫਿੱਟ ਆ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਦਰਸ਼ਕ ਦਾ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਘੱਟ-ਵੱਧ ਪੱਧਰ ਵੀ ਕਦੇ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਕਿ ਆਮ ਤੌਰ

'ਤੇ ਫਿਲਮਾਂਕਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਹੁਤੇ ਨਾਟਕ ਪਾਠਕ ਵਰਗ ਨੂੰ ਨੀਰਸ ਲੱਗਦੇ ਹੁੰਦੇ ਐ। ਭਾਅ ਜੀ ਦੇ ਨਾਟਕ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਵੀ ਬੋਰੀਅਤ ਨਹੀਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਦਿੰਦੇ। ਇਹ ਗੱਲ ਆਮ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਸਕਰਿਪਟ ਦਾ ਉਸਤਾਦ ਐ। ਨਵੇਂ ਸਿਖਾਂਦਰੂ ਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਜਾਂ ਕੌਮੀ ਮਸਲਿਆਂ 'ਤੇ ਕਲਮ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸੱਜਣਾਂ ਲਈ ਇਹ ਬਿਆਨ ਤੇ ਧਿਆਨ ਗੋਚਰਾ ਨੁਕਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੜਕੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੜ੍ਹਕਾ ਬਣਦਾ ਐ।

ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਕਿ ਭਾਅ ਜੀ ਨੇ ਲੋਕ-ਨਾਇਕਾਂ ਦੀ ਲੋਕ-ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਮਹੱਤਤਾ ਤੇ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ। ਇਥੇ ਆਸਤਿਕ ਜਾਂ ਨਾਸਤਿਕ ਦਾ ਸਵਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। 'ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਤੋਂ ਸਰਹਿੰਦ ਤੱਕ' ਇਹ ਆਸਤਿਕਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸ ਪਿੱਛੇ ਗ਼ੈਰਤ, ਅਣਖ, ਸੱਚ, ਸਿਦਕ, ਜੁੱਰਅਤ ਦਾ ਪੈਗ਼ਾਮ, ਇਸ ਧਰਤੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਲੋਕ-ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਨਵ-ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਦੀ ਚਿਣਗ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸੂਖਮ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਸੀ ਕਿ ਨਮ ਨੇਤਰ, ਬੀਰ ਰਸ 'ਚ ਬਦਲਦੇ ਤੇ ਬੀਰ-ਰਸ ਦੀਰਘ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਕ ਸ਼ਕਤੀ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਖਿੱਤੇ ਦਾ ਲੋਕ-ਨਾਇਕ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਸ ਖਿੱਤੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੁੱਲਾ ਭੱਟੀ ਲੋਹੜੀ ਦੇ ਗੀਤ ਤੇ ਸਾਧਾਰਨ ਕਿੱਸੇ ਤੱਕ ਸੀਮਾਬੱਧ ਰਿਹਾ। ਭਾਅ ਜੀ ਦਾ 'ਧਮਕ ਨਗਾਰੇ ਦੀ' ਨਾਟਕ ਰਚ ਕੇ ਦੁੱਲੇ ਭੱਟੀ ਦੀ ਸੂਰਮਗਤੀ ਨੂੰ ਕਿਰਤੀ ਵਰਗ ਦੇ ਧਾੜਵੀ ਵਰਗ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਇਕ ਨਵਾਂ ਰੰਗ ਸੀ। ਸਾਡਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਕਿੱਸਾ ਕਾਵਿ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਹੈ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੋਕ-ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਕ ਸ਼ਕਤੀ ਵਾਲਾ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਲੋਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਚੰਗਾ ਸੁਨੇਹਾ ਹੈ ਕਿ ਲਕੀਰੀ ਦੀ ਫਕੀਰੀ ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ ਉਸਾਰੂ ਸੇਧ ਲੈ ਕੇ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਕਾਰਜ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਤੀਜੀ ਗੱਲ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕ-ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਕੀਮਤ ਉਪਰ ਪੁੱਜਦਿਆਂ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵੀ ਅਹਿਮ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਵਰਗ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੌ ਪੰਨਿਆਂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਜੇਕਰ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਕੁ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਵੀ ਛਪੇ ਤਾਂ ਪੱਚੀ-ਤੀਹ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਤੀ ਕਾਪੀ ਖਰਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਪਰ ਹੁਣ ਸੌ ਪੰਨਿਆਂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਡੇਢ-ਦੋ ਸੌ ਦੀ ਕੌਣ ਖਰੀਦੇ? ਭਾਅ ਜੀ ਨੇ ਚੋਣਵਾਂ ਸਾਹਿਤ ਦੋ, ਪੰਜ, ਦਸ ਰੁਪਏ ਤੱਕ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਦੋ-ਤਿੰਨ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿ ਮੁਬਾਰਕਵਾਦ ਐ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕੋਈ ਵੀ ਨਾਟਕ ਟੀਮ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਜਿਵੇਂ ਭਾਅ ਜੀ ਆਪਣਾ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਬੈਗ ਭਰ ਕੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਲਟਕਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਤੇ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਜ ਵੀ ਉਨੀ ਹੀ ਲੋੜ ਐ। ਸਹੀ ਸਾਹਿਤ, ਸਹੀ ਪਾਠਕ, ਸਹੀ ਕੀਮਤ, ਸਹੀ ਪਹੁੰਚ, ਸਹੀ ਦਿਸ਼ਾ, ਸਹੀ ਲੇਖਕ, ਸਹੀ ਉਦਮ ਤੇ ਸਹੀ ਨੀਯਤ ਆਦਿ ਇਸ ਅਸ਼ਟਾਂਗ ਮਾਰਗ ਦੀ ਹਰ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਲੋੜ ਏ। ਪਾਠਕ ਅੱਜ ਵੀ ਏਨੇ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਬਸ ਪਹੁੰਚ-ਵਿਧੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਭਾਅ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਅਮਲੀ ਕਾਰਜ-ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼

ਲੈ ਕੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਉਲੀਕੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਚੌਥੀ ਗੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੀ। ਚੰਗੀ ਤੇ ਚੋਣਵੀਂ ਕਵਿਤਾ, ਕਹਾਣੀ, ਗੀਤ, ਇਕਾਂਗੀ, ਨਾਵਲ, ਵਿਚਾਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਕਦੀ ਸਥਾਪਤ ਲੇਖਕ ਜਾਂ ਨਾਉਂ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਗਏ। ਕੈਸਟਾਂ ਦੀ ਰੀਕਾਰਡਿੰਗ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੁਸਤਕਾਂ, ਮੈਗਜ਼ੀਨ, ਭਾਸ਼ਣ ਜਾਂ ਨਾਟਕ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਟਕ ਮਨੋਰੰਜਨ ਤੇ ਮੈਸਜ਼ (ਸੁਨੇਹਾ) ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਸੀ। ਆਮ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਹੀਰ-ਰਾਂਝੇ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਪਰ ਵਰਤਮਾਨ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਸੁਨੇਹਾ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਅਗਰ ਬੰਦੇ ਵਿਚ ਰਾਂਝੇ ਵਰਗਾ ਸਿਦਕ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਕ-ਦੋ ਮੱਝਾਂ ਤੋਂ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਰਾਂਝੇ ਦਾ ਡੇਅਰੀ ਫਾਰਮ ਵੀ ਬਣ ਸਕਦਾ। ਅਸੀਂ ਉਹਨੂੰ ਬਾਰ੍ਹੀਂ ਸਾਲੀਂ ਵੀ ਨਿਖੱਟੂ ਤੇ ਕੰਮਚੋਰ ਨਾਥ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਪਏ ਹੋਇਆਂ ਲੇਲੂੜੀਆਂ ਕੱਢਦਾ ਈ ਵਿਖਾ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਆਂ। ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਕਿ ਲੇਖਣੀ ਦੇ ਰੰਗ ਬਦਲੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਆ। ਲੋਕ-ਮਸਲਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਚੇਤਨਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਧਾਨ ਲਈ ਜੋ ਵਿਦਵਾਨ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਾਦ ਦੇਣੀ ਬਣਦੀ ਐ ਅਤੇ ਜੋ ਮਾਮੇ ਦੀ ਧੀ ਉਧਾਲ ਕੇ ਲੈ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਮਿਰਜ਼ੇ ਨੂੰ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਰੂਹ ਪ੍ਰਚਾਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗਣ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਹੀ ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਭਾਅ ਜੀ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਐ।

ਪੰਜਵੀਂ ਗੱਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਲਈ ਸਵੈ-ਮਾਣ ਅਤੇ ਜਜ਼ਬਾ ਅਹਿਮ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦਾ ਐ। ਲੇਖਕ ਜਾਂ ਬੁਲਾਰੇ ਦੀ ਸੱਤ ਤੇ ਅਸੱਤ ਪ੍ਰਤੀ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਐ। ਅੱਜ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਸਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਤਾਂ ਹੁੰਦੀ ਆ ਪਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਹੀ ਗੱਲ ਕੀ ਹੋਵੇ, ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਰਹਿ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲੇਖਣੀ ਤੇ ਬੋਲਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਗੁਣ ਸੀ ਕਿ ਇਹਦਾ ਭਵਿੱਖ ਤੇ ਗੱਲ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਜ਼ਬੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਸ. ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਇਕ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਬਤੌਰ ਮੁੱਖ ਮਹਿਮਾਨ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਭਾਅ ਜੀ ਦਾ ਨਾਟਕ ਸੀ। ਇਕ ਪਾਤਰ ਹੂ-ਬ-ਹੂ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਰਗੀ ਹੀ ਡਰੈਸ ਤੇ ਮੇਕਅੱਪ ਕਰਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੋਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਲੋਕ ਅੰਦਰੋਂ ਖੁਸ਼ ਸਨ ਪਰ ਸ. ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਦੀ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਨਾਟਕ ਸਮਾਪਤ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਭਾਅ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਸੁਣੇ। ਲੋਕ-ਅਵਾਜ਼ ਨੂੰ, ਲੋਕ-ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਜਾਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਉੱਚੀਆਂ ਕੁਰਸੀਆਂ ਵਾਲੇ ਅੰਦਰੋਂ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਕੋਈ ਗੱਲ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਕਹਿਣੀ ਮੁੱਲਵਾਨ ਹੁੰਦੀ ਐ। ਇਹ ਮੌਕਾ ਵੀ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਐ।

ਬੀਤੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਉਹ ਪੁਰਾਤਨ ਸਾਹਿਤ ਬਾਰੇ ਵੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ 'ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਰ' ਸਬੰਧੀ ਨਾਟਕੀ ਰੂਪ 'ਚ ਲਿਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਲੋਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਫਲਸਫੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝੇ ਕਿ ਇਕ ਇਸਤਰੀ ਪਾਤਰ ਬੁਰਾਈਆਂ ਖਿਲਾਫ਼ ਕਿਵੇਂ ਜੂਝਦੀ ਐ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖੇਤਰ ਸੰਗੀਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਤੀ ਪਕੜ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੀ।

ਜਦ ਮੈਂ ਲੰਬੀ ਹੇਕ ਚੁੱਕਣੀ ਤਾਂ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਭਰੋ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਗੀਤ ਸੁਰਬੱਧ ਕਰਨ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਤਾਂ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਇਹਦੇ ਵਿੱਚੋਂ 'ਹੋ-ਹੋ-ਹੋ' ਵਾਲੀ ਹੇਕ ਕੱਢੋ। ਮੈਂ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਭਾਅ ਜੀ ਹੇਕ ਕੱਢਣੀ ਭਾਵੇਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਪਰ ਕਢਾਉਣੀ ਜਾਣਦੇ ਐ...। ਉਹ ਨਗਾਰੇ ਦੀ ਧਮਕ ਨੂੰ ਲੋਕ-ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸਮਝਦੇ ਸਨ।

ਜਲੰਧਰ ਗਦਰੀ ਬਾਬਿਆਂ ਦੇ ਮੇਲੇ 'ਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਚੱਲਦੇ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੇਂ ਕਲਾਕਾਰ ਨੂੰ ਭਾਅ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਨਗਾਰਾ' ਵਜਾਓ। ਉਹ ਕਲਾਕਾਰ ਯਤੀਮਖਾਨੇ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹੇ ਮਾਈਕ ਵਿਚ 'ਜੈਕਾਰਾ' ਬੁਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਉਪਰਲੇ ਲੇਖ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵੀ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਤੱਤਸਾਰ ਵਜੋਂ ਇਹੀ ਗੱਲ ਮੈਂ ਕਹਿਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਸਬੰਧੀ ਵਾਧੂ ਗੱਲਾਂ ਛੱਡ ਕੇ ਉਹਦੇ ਕਰਮ-ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਮਝਣਾ ਤੇ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪੰਜ ਨੁਕਤੇ ਵਧੀਆ ਲੱਗੇ, ਅਗਰ ਕਿਸੇ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵਧੀਆ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਧੰਨਵਾਦ।

ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

98159-85559